

Norske psykologer møter sørafrikanske kolleger

Aldri helt fri fra apartheid

Nina Arefjord

Stiftelsen Bergensklinikkene, Vestre Torggate 11, 5015 Bergen

Kari Lossius

Stiftelsen Bergensklinikkene, Vestre Torggate 11, 5015 Bergen

nina.arefjord@bergensklinikkene.no

Dale Yudelman

Da Nelson Mandela kom til makten i 1994, overtok han en nasjon traumatisert av et system som bevisst bygget opp under atskillelse og hat mellom folkegrupper. 17 år senere må Afrikas sørligste beboere ennå daglig velge hvordan de vil leve med ettervirkningene av det umenneskelige styret som kneblet samfunnet deres i mer enn 45 år.

Mekting: Millionbyen Cape Town med det karakteristiske Table Mountain i bakgrunnen.

– Apartheid fikk meg til å bli meg bevisst rase og farge, og jeg har aldri siden sluttet å tenke og klassifisere i de termene. Jeg liker det ikke, men det er umulig å kvitte seg med. Alt som har skjedd og som skjer i Sør-Afrika, selv i dag, forklares ut fra farge og rase.

– Min eldste sønn har mange spørsmål: «Hvorfor rir ikke vi på hester?» Det må forklares historisk og i et raseperspektiv

Kamal Kamaloodien (53) er sørafrikansk psykolog ansatt ved University of Western Cape (UWC). Kolonisering og arbeidsinnvandring har gjennom årene gjort Sør-Afrika til et multikulturelt samfunn i ordets videste forstand. Kamaloodiens familie har røtter i India, men han ble ikke oppdratt til å tenke på seg selv som inder. Like fullt; da han var 10 år, opplevde han å bli tvangsflyttet sammen med familien sin til et område med bare andre indere.

– Jeg bor der jeg bor i dag fordi familien min ble flyttet dit med begrunnelse i loven «Group Areas Act». Vi måtte langt ut fra byen og mistet huset vårt som lå i et såkalt hvitt område. Jeg måtte bytte skole, mistet venner og opplevde at levestandarden sank betraktelig.

Tvangsflyttingen førte også til at Kamal Kamaloodien mistet muligheter til utdanning som han ellers kunne ha fått, noe som hadde store negative konsekvenser. Under apartheid var det mange underlige lover, forteller han. Svarte mennesker fikk verken surfe eller bruke de fine strendene. Disse

var forbeholdt de hvite. Muligheten for å oppleve kulturbegivenheter var også begrenset. Til og med huskene i parken der Kamal og vennene lekte, hadde dårligere standard for de svarte barna.

– Jeg minnes at de hvites husker var finere, flere og lettere tilgjengelige, sier han.

I dag arbeider Kamal Kamaloodien med samfunnspsykologi i Cape Towns fattige bydeler. I tillegg er han faglig leder for et av de få statlige rusbehandlingssenterene i regionen, Kensington Rehabilitation Centre.

Systematisk diskriminering

Apartheid (afrikaans: *atskillelse*) er det offisielle navnet på politikken som ble praktisert i Sør-Afrika fra 1948 til 1994. Befolkningen ble delt inn i fire rasekategorier, hvor allminnelig stemmerett var reservert kun for de hvite. De andre tre gruppene ble systematisk diskriminert på alle livsområder – hvor de kunne bo, hvor de kunne handle, og hvilke jobber de kunne ha. Systemet førte imidlertid til intern motstand og internasjonal boikott i mange år. Det første frie demokratiske valget fant sted i 1994, og Nelson Mandela ble valgt president. Landet var på dette tidspunktet alvorlig traumatisert med ekstreme forskjeller mellom de ulike «rasene». Å overleve mentalt under slike livsvilkår stiller store krav til en befolknings evne til å forstå seg selv og andre. Sagt med andre ord: Det krever god mentaliseringskapasitet.

– Minnene fra å ha vært vitne til grusomhetene som apartheid førte med seg, forsvinner ikke. Jeg tror ikke vi kommer oss helt fra traumene. Den uskylden dette tok fra oss, påvirker oss også i dag

Kamal forteller at han så det som skjedde med ham under apartheidperioden gjennom foreldrenes briller. Foreldrene var politisk aktive. Alt som skjedde i samfunnet, ble diskutert hjemme, og han forsto at apartheidlovene var årsak til at de måtte flytte til et fattigere område. Dette opplever han imidlertid er vanskelig å formidle til neste generasjon.

– Det er vanskelig for mine barn å fatte dette i dag. Jeg føler at jeg hele tiden må vurdere og tenke over hva, hvordan og hvor mye jeg skal fortelle dem. Særlig gjelder dette min eldste sønn, som nå begynner å interessere seg for historien. Han har mange spørsmål. For eksempel: «Hvorfor rir ikke vi på hester?» Det må forklares historisk og i et raseperspektiv. Det var ingen steder for oss å ri på hester da vi var barn, forklarer Kamaloodien.

Noen steder kunne de svarte oppholde seg sammen med hvite, men Kamal husker hvordan han alltid var bevisst på hvordan han da fremsto og oppførte seg. De som var svarte, måtte ikke være for synlige eller for bråkete slik at de tiltrakk seg oppmerksomhet.

– Regelen var at vi svarte måtte ha de hvites standard, hva nå denne standarden var. Nå har jeg oppdaget at det ikke er noe spesielt fantastisk med hvite mennesker. Det har ført til at jeg ikke tilstreber å likne hvite lenger og føler meg heller ikke mindreverdige. Apartheidtiden er over og, sammen med den, de hvites verdier for hvordan livet skal leves.

Kamal bodde i Bergen noen måneder i 2005. Her ble det påfallende for ham at rase ikke var en del av den daglige diskursen.

Psykologisk påvirkning

Når Kamaloodien reflekterer rundt hvordan apartheidtiden har påvirket ham psykologisk, beskriver han den enorme diskrimineringen de svarte ble utsatt for, at de alltid måtte legge bånd på seg og aldri kunne foreta seg noe spontant. Det innvirker på dem også i dag.

– Jeg er meg nok veldig bevisst min farge når jeg for eksempel på Kastrup flyplass i København blir plukket ut som den eneste i køen til gjennom søking. Men jeg tillater ikke å la det påvirke meg eller la det gå innpå meg. Jeg tror også at jeg er veldig sensitiv mot diskriminering når andre diskrimineres. Dette gjelder for eksempel pasienter jeg har i terapi, og jeg merker hvordan dette påvirker dem selv om de ikke setter ord på det.

Apartheid har også påvirket hans akademiske karriere. Kamal Kamaloodien kunne ikke fritt velge universitet og fagområde. Siden universitetet han studerte på, var såkalt hvitt, kunne han ikke bo på campus. På grunn av tvangsflyttingen langt utenfor byen brukte han uendelig mye tid på å reise. Det var en lærer som inspirerte han til å studere psykologi, noe han trives med i dag. Han har valgt samfunnspsykologi som spesialområde og synes det er vanskelig å ta betalt som privatpraktiserende psykolog.

Vi ber ham beskrive hva han tenker rundt apartheidperioden nå.

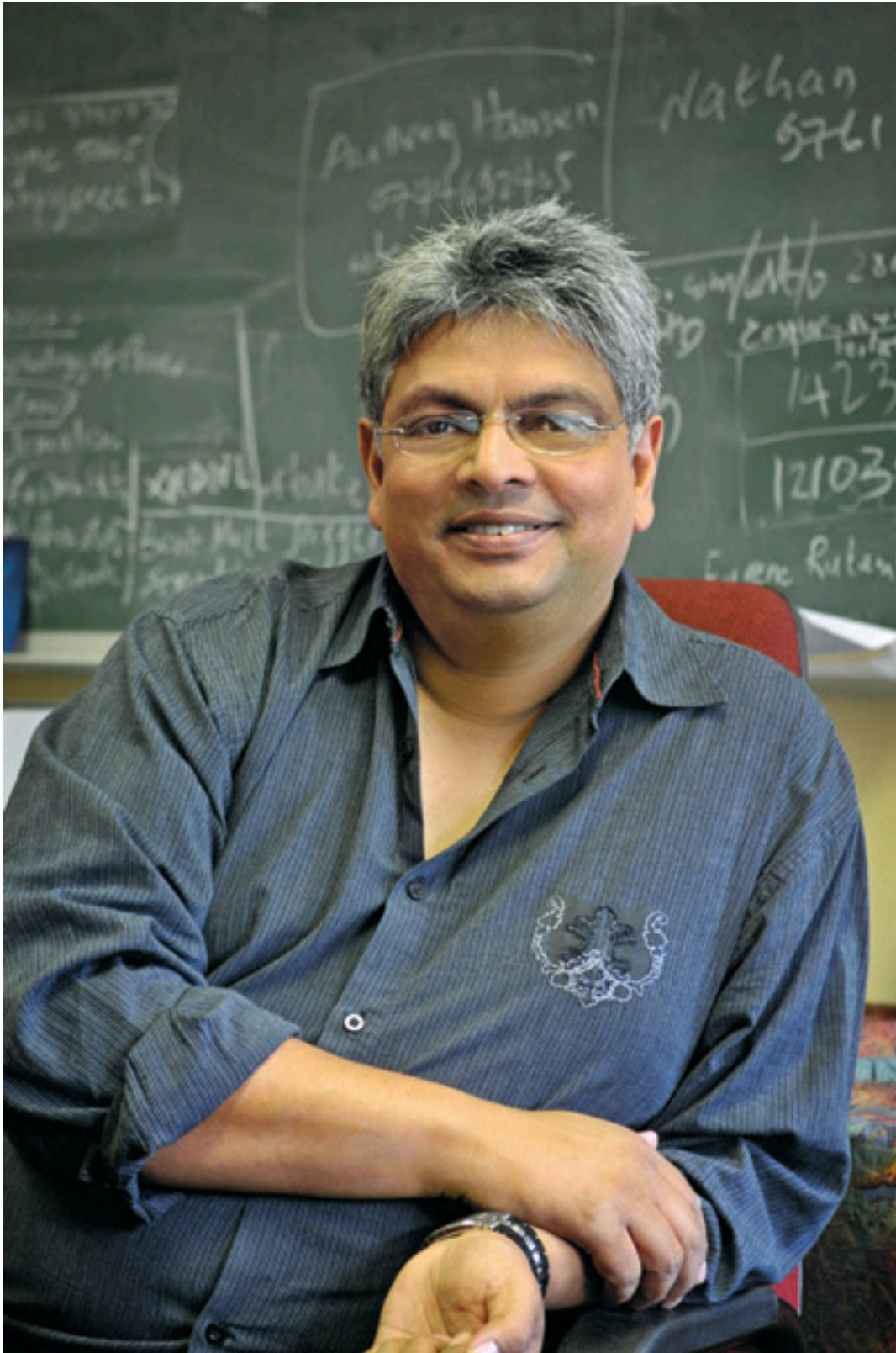
– Det var så vanvittig dumt, sier han, en bortkastet periode med tapte sjanser og muligheter.

– *Er du sint?*

– Nei, i alle fall ikke mesteparten av tiden. Jeg liker helst å tenke at det ikke har påvirket meg, men jeg vet ikke ... konsekvensene av apartheid har forstyrret livet mitt alvorlig.

Kamal Kamaloodien er opptatt av at psykologifaget i Sør-Afrika må være relevant, ha en hensikt og være meningsfullt. Psykologien må hjelpe til i forsoningsarbeidet samtidig som arrene etter traumene ikke må tildekkes.

– Psykologien må føre til endring i folks liv på en positiv måte. Apartheid har påvirket oss mer enn vi sørafrikanere liker å tenke. Derfor må psykologi ha en helende funksjon for folk. Vi må være oss bevisst at vi alle har arr og sår fra apartheid. Undertrykkelse følges av aggressive følelser. Disse følelsene må vi komme over.

Tvangsflyttet: – Jeg bor der jeg bor i dag fordi familien min ble flyttet dit med begrunnelse i loven «Group Areas Act», forteller psykologen Kamal Kamaloodien. Familien hans har røtter i India, men han ble ikke oppdratt til å tenke på seg selv som inder.

Hvit med alle privilegier

– Det å bli klassifisert som hvit var en helt ny og veldig merkelig opplevelse. Jeg tenkte aldri i form av rase før jeg kom til Sør-Afrika, til da hadde jeg vært mer opptatt av nasjonaliteter og hvilket land menneskene jeg møtte, kom fra. Men nå fikk jeg alle privilegier som hvit.

Dette forteller Synnøve Skorge (48). Sosialarbeideren flyttet til Sør-Afrika fra Norge da hun var 11 år. I dag er hun direktør og leder for Saartjie Baartman Centre, et krisesenter for voldsutsatte kvinner og barn i Cape Town-området. Hun forteller om en barndom preget av skyldfølelse, blant annet med tanke på å kunne spise meg mett.

– Min eldre bror, som var marxist, minnet meg daglig om hvor privilegert jeg var, og at maten jeg spiste og utdannelsen jeg fikk, kunne gått til flere svarte barn. Min mor var fra Tyskland, og min mormor, som sto meg svært nær, var sterkt preget av krigens matmangel. Å klage på maten eller ikke spise opp var utenkelig i vårt hjem.

På spørsmålet om hvordan Synnøve mestret å leve under apartheidperioden, sier hun at dette er noe hun ofte diskuterer med venner og kolleger. Da hun kom til Sør-Afrika som elleveåring, hadde hun allerede bodd i Sverige, Tyskland og Frankrike. Hennes foreldre flyttet mye rundt. Synnøve var vant til å føle seg utenfor og ulik de andre barna. I Frankrike bodde hun og broren i en båt sammen med far, mens mor underviste på et universitet der familien ikke kunne få bo på campusen.

– I Sverige ble jeg ertet med norskevitser fordi jeg hadde norsk navn og var halvt norsk. Svenskene var ganske nedlatende overfor norske den gang.

Svarte akademikere

I Sør-Afrika arbeidet moren på avdeling for tysk lingvistikk ved University of Western Cape, et universitet for svarte. Synnøve visste altså meget godt at det fantes svarte akademikere, til og med svarte professorer.

– De kom til middag hos oss. Jeg gikk imidlertid på en hvit skole. De andre barna forklarte forskjellen mellom hvite og svarte med at de svarte ikke kunne lese og kun var egnet som hushjelper og gartnere, forteller Skorge.

Klassekameratene til Synnøve reagerte også på at faren hennes var farget. Han var hvalfanger fra Sandefjord, mørk i huden og håret på grunn av gener fra «omreisende slekt» og et brunbarket sjømannsliv.

– Jeg kom fra et radikalt hjem hvor vi omgikk mennesker av alle raser, husker Skorge, men hun kan ikke huske at de fikk vansker av den grunn.

Moren hennes var i tillegg så ivrig etter å lære xhosa (ett av elleve offisielle språk i Sør-Afrika) at hun reiste inn i det svarte forstadsområdet, townshipen, hvor xhosalæreren bodde, selv om det var veisperringer, opprør og branner.

– Hun lot seg ikke stoppe. Som dere sikkert forstår, har min oppvekst og familiebakgrunn vært annerledes enn den til mange andre hvite mennesker her. Jeg tror at jeg på et tidspunkt ga opp å føle meg normal. Jeg måtte bare godta at jeg ikke passet inn i en bestemt gruppe.

Synnøve påpeker at nettopp dette har gitt henne muligheten til å se folk som folk, og ikke som rase. Hun ble tidlig «raseblind» selv om indoktrineringen de hvite ble utsatt for, var massiv.

For Synnøve var rasisme ikke den eneste utfordringen hun måtte takle. På skolen hadde hun og de andre barna stadige brannøvelser med begrunnelse om at kommunistene kunne komme og ta dem.

– Der satt jeg med en eldre bror som var marxist, som først hadde flyktet til Lesotho og deretter til Europa da det ble for farlig for ham å oppholde seg i Lesotho.

Synnøves foreldre var aktive i kampen for menneskerettigheter, og hun møtte mennesker som var blitt torturert fordi de kjempet for frihet.

– Jeg var veldig bevisst på hva som skjedde, og kjente også flere mennesker som bare forsvant. Minnene fra å ha vært vitne til grusomhetene som apartheid førte med seg, forsvinner ikke. Jeg kjenner at minnene lever sitt eget liv på ulike nivåer. Jeg tror ikke vi kommer oss helt fra traumene. Den uskylden dette tok fra oss, påvirker oss også i dag.

Valgte å ikke la seg knekke

På spørsmålet om hvordan Synnøve opplever og forstår seg selv i dag, svarer hun at hun fortsatt ser på seg selv som en aktivist for menneskerettigheter.

– Det at jeg under apartheidstyret så hvilke grusomheter mennesker er i stand til å utføre mot hverandre, tror jeg har styrket meg slik at jeg kan holde ut og arbeide mot kjønnsbasert undertrykking og vold. Jeg tror jeg har tatt som et bevisst valg at apartheidtiden skulle styrke meg i stedet for å knekke meg.

Synnøve har alltid levd med bevisstheten om hvor privilegert hun har vært. Hennes hvithet åpnet for den beste utdannelsen. Begge foreldre kom fra fattig bakgrunn og var opptatt av at barna skulle få utdanning. Synnøve valgte «Advanced social work», da hun ble gravid i ung alder og ville forsørge seg selv. Ellers hadde det blitt sosiologi, sier hun. I dag opplever hun å få brukt seg selv som aktivist i jobben.

– Mine verdier danner et solid fundament for det jeg holder på med.

Kvinnene på Saartjie Baartman-senteret kommer fra alle regionene i Sør-Afrika, men også andre land, blant annet i Østen. Trafficking er et stort problem i Sør-Afrika.

Ungdommens perspektiv

Synnøves sønner er på ulike måter opptatt av Sør-Afrikas historie. De føler seg som sørafrikanere, ikke som europeere. De er vant til at ulike arrangementer er for både svarte og hvite, for eksempel gjelder dette i sport og når de går ut på klubber.

Privilegert: – Det tok en stund før jeg begynte å fargekode mennesker. Jeg er bevisst på den «lettheten» livet mitt har hatt, og er veldig klar over urettferdighetene i livet. Jeg ønsker å bruke mine privilegier for å bidra til at kjønnsbasert vold og drap reduseres, sier norskættede Synnøve Skorge.

– Noen ganger hører jeg på deres svarte venner at de kan bli trøtte av historiene fra apartheidtiden. Ungdommene orker ikke å høre enda en historie om at foreldrene ble nektet å gå på stranden eller andre sentrale tap og krenkelser som apartheid medførte. Jeg forstår det som at barna føler både skyld og ambivalens. Dette viser seg gjennom protest og motstand mot å høre disse historiene. Men ungdommen stiller gjerne spørsmål og ønsker ikke å bli klassifisert slik vi ble. Cape Town er i tillegg mye mer blandet og radikal enn landsbygda. Der florerer nok ekstrem rasisme fremdeles, understreker Skorge.

Siden rasisme blant de hvite ennå ikke har opphørt, hender det at Synnøve også blir tatt for å være «en av dem».

– Jeg klarer ikke å holde munnen lukket, og det kan bli konfrontasjoner. Det er ubehagelig å bli tatt for å være enig i verdier jeg ikke ønsker å identifisere meg med. Dette gjelder også holdninger mot kvinner, som kan være ekstremt paternalistiske og undertrykkende her i Sør-Afrika.

– Mine faglige og profesjonelle ønsker for Sør-Afrikas fremtid er at undertrykkelse og vold mot kvinner og barn slutter. Jeg ser for meg et land der begge kjønn og alle raser har likeverd. Det tok en stund før jeg begynte å fargekode mennesker. Jeg er veldig bevisst på den «lettheten» livet mitt har hatt. Skamfølelse er kanskje ikke det rette begrepet, men jeg er veldig klar over urettferdighetene i livet. Jeg ønsker å bruke mine privilegier til å bidra til at kjønnsbasert vold og drap reduseres. Det bidrar sterkt til å motivere meg i dette arbeidet, hvor jeg daglig møter hardt prøvede mennesker.

Overlevelse gjennom aktivt standpunkt

Kamal Kamaloodien og Synnøve Skorge har gjennomlevd en epoke med radikale endringer i Sør-Afrika. Kamal fikk tidlig en forståelsesmodell som gjorde at han ikke opplevde seg som et offer, og at han aktivt kunne reflektere rundt sin situasjon. Vi kan undre oss over hvor mye det fortsatt begrenser ham at mennesker fremdeles kategoriseres på grunnlag av rase. De hvites posisjon er fremdeles sterk. Kamal synes å forstå handlingene til overgriperne og konsekvensene av dem. Han lager noe meningsfullt ut av det meningsløse. Han ønsker at historien og erfaringene ikke skal påvirke ham, men er seg også bevisst at de likevel gjør det. Han ønsker ikke det samme for barna sine og må hele tiden forholde seg aktivt til hvordan han formidler historien videre.

Synnøve har også overlevd psykologisk ved å ta et aktivt standpunkt. Bakgrunn gjorde henne tidlig bevisst på hvor urettferdig samfunnet var organisert. Annerledesfølelsen ble en ressurs, den gjorde henne kulturelt bevisst, tilpasningsdyktig i et meget komplisert samfunn – i stand til å utføre en krevende jobb for utsatte og sårbare grupper.

Begge kjennetegnes av evne til forsoning og høy mentaliseringskapasitet når det gjelder personlige og emosjonelle vanskelige temaer. Det som gjør sterkest inntrykk på oss, er hvordan både Synnøve og Kamal har snudd noe som har vært ekstremt vanskelig, til å bli en sentral drivkraft i livet.

Mentalisering i dagens Sør-Afrika

Da vi intervjuet Synnøve og Kamal i november 2010, arrangerte Stiftelsen Bergensklinikkene en konferanse i Cape Town i samarbeid med University of Western Cape. Temaet var *Sentrale modeller og teorier for behandling av personer med ruslidelser og psykiske lidelser*. Mentaliseringsbasert teori og terapi var en av disse modellene. En av metodens grunnleggere, professor Anthony Bateman, viste oss hvordan den gir et fruktbart perspektiv på behandling av mennesker med alvorlige psykiske lidelser. Det å mentalisere handler om å søke psykologisk mening bak andres og egen atferd og samtidig være bevisst på at egne antagelser eller perspektiver kan være ganske ulike andres. Mentalisering er en form for emosjonell kunnskap, og god mentaliseringsevne er «sjelens immunforsvar».

Mentalisering kan være en krevende øvelse, særlig hvis vi er følelsesmessig aktivert; jo mer aktivert, desto vanskeligere er det å mentalisere. Det er videre knyttet et etisk aspekt til fenomenet; jo bedre en forstår andre og deres atferd, desto vanskeligere er det å tingliggjøre andre mennesker. Anthony Bateman fremhevet evne til forsoning som et sentralt tegn på robust mentaliseringskapasitet.

Et land som Sør-Afrika kan utfordre vår mentaliseringsevne. Kravene til god mentalisering er ikke blitt mindre i dagens Sør-Afrika. Historien preger fortsatt landet, ingen andre land i verden har større forskjeller mellom fattige og rike, og rase lager fortsatt store skiller mellom menneskene. Det krever en mental kraftinnsats av landets innbyggere å lage mening ut av Sør-Afrikas historie slik at det blir mulig å leve med den i etterkant. Synnøve Skorge og Kamal Kamaloodien er etter vår

oppfatning gode modeller for nyansert og moden refleksjon, både når det gjelder Sør-Afrikas historie, og situasjonen de står oppe i i dag.

Cape Town, Sør-Afrika

- **Innbyggertall:** Ca. 3,3 millioner
- **Areal:** 2455 km²
- **Språk:** Afrikaans (41,4 %), xhosa (28,7 %) og engelsk (27,9 %)

Kilde: Cia World Fact Book og Wikipedia

BAKGRUNN

Stiftelsen Bergensklinikkene har gjennom flere år samarbeidet med University of Western Cape (www.uwc.ac.za) og Saartjie Baartman centre of women and children (www.saartjiebaartmancentre.org.za). Begge institusjonene har hatt stor betydning for frigjøringen og myndiggjøring (empowering) av mennesker i Sør-Afrika. Artikkelforfatterne, som begge er tilknyttet stiftelsen Bergensklinikkene, har gjennom samarbeidet møtt mange mennesker som har gjort inntrykk. I denne saken intervjuer de to av disse for å forstå mer av apartheids betydning for utvikling av egen identitet og hvordan mennesker psykologisk overlever under ekstreme livsvilkår. Forfatterne forstår psykologisk overlevelse i lys av mentaliseringsbegrepet. Hvordan ser de sørafrikanske fagfolkene på seg selv og samfunnet de er oppvokst i og lever i? Hvordan forholder de seg til historiske traumer, og hvordan forsoner de seg med uretten som har skjedd?